

“AMASYA PROTOKOLÜ” ÜZERİNE

E. Korg. CEMAL ENGİNSOY

I. GİRİŞ

Ulu Önder Atatürk'ün “Ne Mutlu Türküm Diyene” özdeyişinde simgelenen ulusal gururumuzun kaynağı aziz milletimizin insanlık tarihinin derinliklerine uzanan köklü bir tarih geleneği vardır. Tarihî belgelere göre, çağlar boyunca gelip geçen bütün Türk devletleri, çevrelerinde; bazıları ise, evrensel çapta etkili olmuşlardır. Örneğin; kuruluşu, tanınmış bir Fransız tarihçi Fernand Grenard, tarafından, “...insanlık tarihinin en büyük ve en hayrete değer olaylarından biri...”¹ olarak nitelenen Osmanlı Devleti (1299-1922), 600 yılı aşkın yaşamaının uzun bir döneminde, üç kıtaya damgasını vurmuş olan, bugünkü terimi ile, bir “süper güç” olmuştur. Bu gerçeği, bir batılı tarihçi, 1878’de yazılmış olan “Osmanlı Türklerinin Tarihi” adlı İngilizce bir eserde şöyle tanımlıyor: “... Uzun bir fetih zincirindeki bir dizi kesin sonuçlu zaferler, Türkleri askerî güçlerinin ve göz kamaştırıcı durumlarının doruğuna yükseltti. Parlak ve yüksek yetenekli 10 sultanın birbirini izleyerek yönetimin başında bulunması, XIV., XV. ve XVI. yüzyıllarda çok büyük bir imparatorluğun sahibi kıldı. O kadar ki, bu imparatorluk, Viyana kapılarında Babülmendep Boğazı’na ve Kafkaslar’dan başlayarak Kuzey Afrika üzerinden hemen hemen Atlas Okyanusu’na kadar uzanan, dünyanın en zengin ve en güzel birçok bölgesini kapsıyordu...” Fakat; bu üstün devlet, ne yazık ki, çeşitli iç ve dış etkenler ile zayıflaması sonucu, devletin çökme ve parçalanma döneminde, “Avrupa’nın Hasta Adamı” durumuna düştü. Buna rağmen; XX. yüzyılın ilk çeyrek döneminde, özellikle 1. Dünya Savaşı’nda (1914-1918), silâhli kuvvetleri ile, “Çanakkale, Kafkaslar, İran, Irak, Suriye, Filistin, Galıçya, Makedonya ve Romanya” gibi çeşitli cephelerde, asker sayısı ve silâhça her zaman üstün durumdaki hasım kuvvetlere karşı, yiğitçe çarpıştı. Bu arada, özellikle Çanakkale Cephesi’nde (1915), I. Dünya Savaşı’nın akışını ve süresini etkileyen önemde başarılar da kazandı. Fakat; Türk milleti ve ordusunun bunca fedakârlığına rağmen, Osmanlı Devleti yine de yenilmekten kurtulamadı. 30 Ekim 1918 tarihinde İtilâf (Entente-

¹ Fernand Grenard, Grandeur et Decadence de l’Asie (Asya’nın Üstünlüğü ve Düşüşü), Paris, 1947, p. 38.

Antant) devletleri ile Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalan Osmanlı Hükümeti, Atatürk'ün Nutuk'ta nitelediği şekilde "âciz, haysiyetsiz, korkak" bir kukla hükümet durumuna düştü. Dolayısı ile, bütün tarihi boyunca "özgür, bağımsız ve egemen" yaşamaya alışmış Türk milleti başsız kalarak, bir ölüm-kalım tehlikesi ile burun buruna gelmiş oldu. Ama, ne olursa olsun, bu umutsuz gibi görünen durumdan kurtulmanın bir yolu bulunmalı idi. Bulundu da...

II. AMASYA'DA BELGELENEN MİLLÎ EGEMENLİK

"1919 senesi Mayıs'ının 19. günü Samsun'a çıktım". Bu tarihî sözler, kısa denebilecek bir süre sonra Çağdaş Türk Devleti (Türkiye Cumhuriyeti)'nin kurucusu olarak dünya tarihi sahnesinde seçkin yerini alacak olan Mustafa Kemal Paşa'nın hayat hikâyesinde sadece bir dönüm noktasının dile getirilmesini değil; aynı zamanda, bir "askerî lider" in bir "ulusal önder" e dönüşümünün başlangıcını da simgeler. Gerçekten; Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a ulaşmadan önce, İstanbul'da geçen üzüntü ve hayal kırıklığı dolu altı aylık bir "çözüm arayış dönemi"ni arkada bırakarak, o gün (19 Mayıs) Anadolu toprakları ile kucaklaşır. Bütün varlığını kaplamış olan derin bir sevgi ile bağlı bulunduğu bu topraklar, nicedir aklını ve ruhunu dolduran bir özlemin gerçekleşmesi, ya da daha açık bir deyişle, "vatan nasıl kurtarılabilir?" sorusunda düğümlenen bir ölüm-kalım görevinin başarılmış için, O'nun gözünde tek umut kaynağıdır.

Bir inanç ve hareket adamı olan Mustafa Kemal Paşa'ya göre, "...Esas Türk milletinin haysiyetli ve şerefle bir millet olarak yaşamasıdır. Bu esas, ancak tam istiklâl ile sağlanabilir..."². O'nun bu inancı, hiç kuşkusuz, kişisel karakterinden kaynaklanır. Şu sözlerindeki derin anlama bakınız: "Hürriyet ve istiklâl benim karakterimdir. Ben, yaşayabilmek için, mutlaka müstakil bir milletin evladı kalmalıyım..."

Fakat; ne yazık ki, 1919 Mayıs'ında, Türk milletinin içinde bulunduğu koşullar, çok olumsuz ve tehlikelidir. Ulu Önder'imizin Nutuk'ta belirttiği gibi, "... Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş... Büyük Harbin (I. Dünya Savaşı) uzun yıllar zarfında, millet yorgun ve fakir bir halde... Ordunun elinden silâhları ve cephanesi alınmış ve alınmakta... Birer vesile ile, İtilâf donanmaları ve askerleri (yurdun çeşitli yerlerini işgal etmiş)... Nihayet, 15 Mayıs 1919'da, İtilâf Devletleri'nin onayı ile, Yunan ordusu İzmir'e çıkarılıyor... Memleketin her tarafında Hristiyan unsurlar, gizli (ve)

² M. Kemal Atatürk, Nutuk, cilt I, İstanbul, 1967, s. 13.

açık (yollardan), özel emel ve maksatlarının sağlanmasına, devletin bir an evvel çökmesine çalışıyorlar...”³. Görülüyor ki, ülkenin durumu gerçekten korkunç. Ama, bu ürkütücü duruma rağmen, Mustafa Kemal Paşa, yılmınlığa kapılmak, şöyle dursun, yurdu kurtarma azim ve iradesi daha da bilenmiş bir ruh yapısındadır. Evet, savaş yorgunu ulusunun yeni bir ölüm kalım mücadelesinde karşılaşmak ve yenmek zorunda olduğu güçlükleri, bir savaş adamı olarak, hiç kuşkusuz, çok iyi bilir. Fakat; ulusun özgürlük ve bağımsızlığı söz konusu olunca, ne pahasına olursa olsun, amaca ulaşmanın her düşünceden önde geldiğine de bütün varlığı ile inanır. Kaldı ki, bu konuda ulusuna ve kendisine güveni de tamdır. Çünkü bu güven, insan karakterinin en gerçek deneme yeri olan savaş alanlarında, O'nun ruhunda yeşererek kökleşmiş sarsılmaz bir duygudur. Gerek halkına ve gerek kendine olan bu güven duygusu, Samsun'a çıkışını izleyen aylardaki örnekler ile, çok kez, daha da güçlenecektir. Bu konuda, iki örnek sunmak isterim, ilk örneği, Erzurum'un ilk milletvekillerinden rahmetli Cevat Dursunoğlu'nun “Millî Mücadele'de Erzurum” adlı eserinden aldım. Rahmetli Dursunoğlu şöyle anlatıyor: “... Erzurum'un eski ve güzel bir âdeti vardır. Batıdan gelen misafirlerini şehrin ilk görüldüğü nokta olan Ilıca'dan karşılar, geniş ovanın bu başlangıç noktasından Kale'ye kadar kendisine yoldaşlık ederler. O gün (3 Temmuz 1919), Mustafa Kemal Paşa'ya da küçük bir bir kabile burada karşıladı... Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşları ikindi üstü Ilıca'ya varmışlardı. Kaplıcaların önünde, düşman baltasından kurtulmuş birkaç söğüdün gölgesinde... sekiz on kişilik bu küçük grup kahvelerini içerken, günün durumu konuşulmaya başlandı. Mustafa Kemal Paşa, bu birkaç dakikalık görüşmede (bile), sözü hep millî hareket etrafında dolaştırıyordu. Bu sırada, gözleri, Ilıca'nın batısındaki sırtlara ilişti. Sıcak yaz güneşi, bu sırtların arkasına doğru çekiliyor ve sırtın üzerini ışıkları ile süslüyordu. Burada, tam yolun geçtiği yerde, bir adam, ufka mürtesem düştüğü için, çok irileşiyor ve arkasına güneşi aldığı için de, koyu renkli ve parlak bir cevherden dökülmüş bir heykel gibi görünüyordu. Bu güzel ışık ve gölge oyununu ilk gören Mustafa Kemal Paşa olmuş ve yanındakilere göstermişti. Orada bulunanların hepsi birden o tarafa baktı. Heykel, sırtlardan aşağı doğru vuruyor; onu, ufkun arkasından çıkan yeni heykeller ve Anadolu ovalarının cefalı kağnıları takibediyordu... Bu, beş on kağnı ile, kadın, erkek çoluk, çocuk, yirmi otuz kişilik bir muhacir kafilesi idi. Kafilenin önünde yürüyen heykel, yavaş yavaş söğütlüğe doğru ilerledi. Bu, iri ve dinç bir ihtiyardı. Gür ve ak

³ a.g.e., s. 1-2.

sakalı göğsünü doldurmuş; Anadolu ovalarının güneşi, Anadolu dağlarını rüzgârı, çehresini tunçlaştırılmıştı. Omuzlarına kartal kanat attığı paltosu ve elindeki asası ile, bir yolcudan ziyade, şark mitolojisindeki yarı Tanrı kabile reislerine benziyordu. Misafirlerin ehemmiyetli kimseler olduğunu anlayan ihtiyarın zeki gözleri parladı. İri ve ak tüylerle örtülü elini geniş göğsünün üstüne koyarak oturanları selâmladı. Mustafa Paşa, ta yanına kadar geldiği halde, heykellik azametini kaybetmeyen bu ihtiyarın hatırını soruyor; o da, gövdesine yaraşan derin ve gür sesi ile teşekkür ediyordu. Bu kısa hoşbeşten sonra, Paşa, ihtiyara, —ağa, böyle nereden geliyorsun? dedi. İhtiyar,- Paşam, Rus gelirken, muhacir olmuşum, Çukurova'da idim. Şimdi köyüme dönüyorum, diye cevap verdi. Paşa, zamanın nezaketini, halin emniyetsizliğini ileri sürerek, böyle bir zamanda buralara dönmesinin pek yerinde olmadığını, kışın sıkıntı çekeceğini anlatmak istedi. Sonunda da, -Ağa, yoksa oralarda geçinemedin mi? dedi. Ağa, derhal mukabele etti, -Hayır Paşam, Çukurova cennet gibi bir yer, bir eken yüz biçiyor. Allah millete zeval vermesin. Bize tarla da verdiler, çayır da. Harmdolsun, uşaklar da çalışkandırlar. Değil Çukurova gibi bir yerden, taştan bile ekmeklerini çıkarırlar. Geçimimiz padişah da bile yoktu, çok rahattık. Yalnız, son günlerde işittim ki, İstanbul'daki ırzı kırıklar, bizim Erzurum'u Ermenilere vereceklermiş. Geldim ki, göreyim; bu namertler kimin malını kime veriyorlar? tunç çehreli, ak sakallı, gün görmüş ihtiyarın iman dolu göğsünden gelen bu ses, yine onun gibi, tunç çehreli kahraman askerin gözlerini yaşarttı. Bu eski Türk Kalesi'ne millet için, milletle beraber çalışmaya gelen devlet adamı, yaşlı gözlerle arkadaşlarına döndü ve 'bu milletle neler yapılmaz' dedikten sonra, ihtiyarla vedalaştı..."⁴.

İkinci örneği, yerli ve yabancı birkaç eserden derledim. Şu ilginç satırları hep birlikte izleyelim: "Yıl 1919, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson, Doğu Anadolu'da durumu ve Ermeni sorununu incelemek üzere bir heyet görevlendirir. Heyet Başkanı Tümgeneral James Harbord'tur. Heyet, 20 Eylül 1919'da Sivas'a gelir. Mustafa Kemal Paşa hariç, asker ve sivil bütün yetkililer tarafından karşılanır. Valinin heyete verdiği resmî öğle yemeğinden sonra, Mustafa Kemal ile görüşmede... Harbord, gayet itinalı sivil giysilerle kendisini karşılayan Mustafa Kemal'in o zamana kadar karşılaştığı bütün Türklerin ev içinde bile başlarından feslerini çıkarmamalarına karşılık, açık başla oturmasını şaşkıncı bulur... Çı-

⁴ Cevat Dursunoğlu, Millî Mücadelede Erzurum, 1946, s. 87-90.

nakkale Muharebeleri’nde hayatını sakınmayarak devamlı ön safta çarpıştığını, bu nedenle Almanlardan şikâyet aldığını duymuş olduğu Mustafa Kemal’i çok merak etmekte olduğunu Harbord saklamaz. Görünce de, kişiliği ile çevresindekileri yönettiğini, bunu gayet kolaylıkla başardığını anlamakta gecikmez... Kemal, sıtmadan rahatsız bulunuyor ve yorgun görünüyordu. Fakat; ikibuçuk saatlik bir görüşme süresince kolaylık ve rahatlıkla konuşarak, düşüncelerini bir mantık düzeni içinde öne sürdü... Tercümana hitabının gayet hâkim şekilde olduğunu belirten Harbord, ‘şimdi ne yapmak niyetindediniz?’ diye sordu. Konuşma sırasında, Mustafa Kemal, ince parmakları arasında çevirdiği bir tespih ile oynamakta idi. Bu anda, sinirli bir hareketle, tespihin sicimini koparmıştı. Taneler yere düşüp dağıldı. Kemal, taneleri teker teker topladı ve bunun General’in sorusuna cevap olduğunu söyledi. Böylece; memleketin dağılıp parçalarını bir araya getirmek, çeşitli düşmanlardan temizlemek, bağımsız ve uygar bir devlet yaratmak isteğini belirtmiş oluyordu. Harbord, ‘bu türlü bir ümidin ne mantığa, ne de askerî gerçeklere uymadığını’ söyledi; ‘birtakım insanların kendi canlarına kıydıklarını biliyoruz. Şimdi de, bir milletin intiharına mı şahit olacağız’ dedi. Mustafa Kemal, ‘söylediğiniz doğrudur General, içinde bulunduğumuz durumda yapmak istediğimiz şey, ne askerlik açısından, ne de başka bir açıdan izah edilemez. Fakat; her şeye rağmen, yurdumuzu kurtarmak, özgür ve uygar bir Türk devleti kurmak, insan gibi yaşayabilmek için, yapacağız bunu’. Avucu yukarıya doğru dönük olarak, elini masanın üzerine koydu. ‘Başaramazsak’ diye devam etti. ‘Bir kuş gibi, düşmanın avucu içine düşecek ve ağır ve şerefsiz bir ölüme katlanacak yerde’ -konuştuğu sırada parmaklarını yavaş yavaş kapatıyordu- ‘atalarımızın çocukları olarak, dövüşerek ölmeyi tercih ederiz’. Önünde yumruğu tamamen kapanmıştı. Mustafa Kemal’in bu kararlılığı, yılmazlığı Harbord’u etkilemişti. ‘Her şeyi hesaba katmıştım, ama bunu değil’ dedi. ‘Sizin yerinizde olsaydık, biz de aynı şeyi yapardık...’⁵.

Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’da başlayan ulusal önderlik hareketi, önceleri umutla, sonraları başarılarla beslenen bir “zafer yolu”nu izler. Bu zafer yolu üzerinde, “Erzurum, Sivas, Ankara, Sakarya, Dumlupınar, İzmir” gibi, birçok “odak noktası” vardır. Bunlar arasında Amasya, Millî Mücadele çabalarımızın en kuşkulu başlangıç günlerinde, millî hakimiyet ruhunun bir belge ile ilk kez dile getirilmesi bakımından, tarihî bir önem taşır. “Amasya Tamimi (Kararları)” olarak anılan ve Çağdaş Türk Devleti

⁵ James H. Harbord, Mustapha Kemal Pasha and His Party, World’s Work, 1920.

(Türkiye Cumhuriyeti)'nin kuruluşu yolunda ilk siyasal temeli oluşturan bu belge, hepimizin hatırlayacağı gibi, "Vatanın bütünlüğü, milletin istiklâlî tehlikededir..." sözleri ile başlar, "milletin istiklâlini, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır..." inancı ile devam eder ve "milletin haklarının sesini cihana işittirmek, için her türlü etki ve denetimden uzak bir Millî Heyet'in varlığı zorunludur..."⁶ görüşünde odaklaşır. Bu "Millî Heyet" terimi, kanımca, Mustafa Kemal Paşa'nın daha İstanbul'da iken düşündüğü ve bir "Millî Sır" gibi vicdanında taşıdığı "... Millî hâkmimiyete dayanan kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak" amacının o günkü koşullar altında söylenebilen şeklidir. Bu nedenle; Amasya Tamimi, millî egemenlik özlemimizin belgesel ilk örneği olarak ulusla tarihimizde seçkin bir yer alır.

III. AMASYA PROTOKOLÜ

Bu konuda, bana göre, her şeyden önce belirtilmeye değer nokta şudur: Amasya Protokolü, Mustafa Kemal Paşa'ya, ülkede birlik ve örgütlenme yolunda, kısa da olsa, bir manevra serbestliği kazandırmıştır. Çünkü; 1919 yılının koşulları, yüzlerce yıllık bir geleneğe dayanan "saltanat yönetiminde, özellikle padişah kavramı" karşısında, "millî egemenlik bilinci"nin toplumumuzda olgunlaşmasına henüz yetecek düzeyde değildir. Ulu Önder'in Nutuk'ta açıkça belirttiği gibi, "... millet ve ordu, kurtuluş çaresi düşünürken... kendinden evvel...halifelik ve sultanlığın kurtuluşunu ve korunuşunu düşünüyor... Bu düşünceye aykırı oy ve görüş ortaya atanların vay haline! derhal dinsiz, vatansız, hain olur..."⁷. Durum böyle olunca, Mustafa Kemal Paşa, Millî Sırın gerektirdiği hareket tarzını, kendi sözleri ile, şöyle dile getirir: "... Uygulamayı birtakım safhalara ayırmak ve olaylardan yararlanarak milletin duygu ve düşüncelerini hatırlamak ve adım adım yürüyerek hedefe ulaşmaya çalışmak gerekiyordu..."⁸. Savaş sanatında seçkin bir strateji uzmanı olan Mustafa Kemal Paşa, denilebilir ki, diplomasi ve politika alanında da bu gerçekçi ve ileri görüşlü yöntemle üstün başarılarını gerçekleştirdi. Nitekim; temelde beş belgeden oluşan Amasya Protokolü'nün imzasını hemen izleyen günlerde, Tasvir-i Efkâr gazetesi muhabiri olarak Amasya'da bulunan Ruşen Eşref Bey'e (sonradan Üneydın soyadını alacak ve Atatürkçü bir kültür adamı olarak ün kazanacaktır) verdiği uzunca bir demeçte, ilk sözü "...şimdilik ilk safha ka-

⁶ M. Kemal Atatürk, Nutuk, cilt I, İstanbul, 1967, s. 30-31.

⁷ a.g.e., s. 10-11.

⁸ a.g.e., s. 14-15.

panmıştır...” oldu. Zaman, diğer safhaların da adım adım gerçekleştiğini gösterecek ve Mustafa Kemal Paşa, derin bir sevgi ile bağlı bulunduğu ulusunu özlediği amaca ulaştıracaktır. Böylece; sonunda, kayıtsız şartsız bağımsız Çağdaş Türk Devleti dünya toplumundaki seçkin yerini alacaktır.

Amasya Protokolü'nün içeriği ve ayrıntıları üzerinde durmak niyetinde değilim. Çünkü; aslında, bu protokol, geçici bir karakterdedir; bu nedenle kısa ömürlü olmuştur. Benim bu protokole verdiğim değer, o günkü koşulların etkisini bütün varlığında hisseden Ulu Önder'imizin şu sözlerinden kaynaklanıyor: “...Bizce, millî teşkilâtın ve Temsil Heyeti'nin, Merkezî Hükûmet tarafından resmen tanınmış bir siyasî varlık olduğunu ve görüşmelerimizin resmî oluşunun ve sonuçlarına uyulmak gereğinin her iki tarafça taahhüt edilmiş bulunduğunu teyit ettirmek esastı. Bu nedenle, görüşmelerin sonuçlarını gösteren belgelerin 'protokol' olduğunu kabul ettirmek ve Merkezî Hükûmet'in Murahhası (Temsilcisi) olan Bahriye Nazırı'na (Deniz Kuvveti Bakanı) imza ettirmek mühimdi...”⁹.

Tanınmış bir yazarımızın (Sabahattin Selek) Amasya Protokolü ile ilgili şu yorumunu sizlere de aktarmayı yararlı görüyorum: “... Tam üç ay önce (dört ay olmalı) Amasya Tamimi imzalanmıştı. İhtilâl bildirisi olarak kabulü gereken kararların imzalanıp tamim olunduğu şehirdi, Hükûmet adına bir nazırın ihtilâl liderleri ile anlaşma yapmak üzere bulunması bir tesadüf değildi. Buluşma yeri olarak Amasya'nın seçilmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın gösterdiği bir incelikti. Bunun anlamı ve millete anlatmak istediği husus şu idi: 'Ben, size, Amasya'dan, 'milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır', demiştim. 'Milletin sesini dünyaya işittirmek için, her türlü tesir ve murakabeden uzak bir millî heyetin varlığına' lüzum göstermiştim. Bu heyeti seçmeniz için 'Sivas'ta toplanacak Millî Kongre'ye delege göndermenizi' istemiştim. Aradan üç ay geçti. Kongre toplandı. Seçtiğiniz heyetin başkanı olarak yine Amasya'dayım. Üç ay önce toplantıya davet ettiğim kongrenin tesiri ile, Hükûmet dize geldi. İşte, bir nazırı, milletle anlaşmak üzere, Amasya'ya göndermiş bulunuyor. Görüyorsunuz ki, ne yapmak istediğini bilen adamım. Bana inanınız ve güveniniz”.

Ülkemizde sekiz yıl gibi uzunca bir süre kalmış olan bir İngiliz gazeteci ve yazar (David Hotham), “Türkler” adlı eserinde şu değerlendirmeyi yapıyor: “... Bütün milletlerin büyük adamları vardır. Fakat; (Türkiye'de)

⁹ a.g.e., s. 243.

Atatürk'e gösterilen derin saygıya benzer bir şeyin başka yerde bulunduğundan şüpheliyim, O ebedî Önder'dir.." ¹⁰.

"Atatürk" soyadı, Mustafa Kemal Paşa'ya, hiç kuşkusuz, çok yaraşır. Türk İstiklâl Savaşı'nın eşsiz Başkomutanı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı, Türk İnkılâbı'nın Yaratıcısı" olarak, Atatürk, gerçekten, Türk'ün babasıdır. Fakat; aziz Ata'mızın bu değeri, bu kadarla kalmıyor. Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve Türk Tarih Kurumu'nda konferanslar vermiş olan Hintli bir bilim adamı (Prof. Dr. S. A. Haqqi), şu anlamlı görüşünü belirtiyor: "... Mustafa Kemal Paşa, genellikle, Atatürk olarak biliniyor. Atatürk, birkaç sebepten, gerçekten de Türklerin babasıdır. Ama, O'na 'Mazlum Milletlerin Babası' demek, belki, daha uygun düşer. Çünkü; diğer millî liderlerden farklı olarak, O, kendi milletinin olduğu kadar, doğu milletlerinin ve esir ülkelerin refahlarını ve istiklâllerini de düşünüyordu. İşte, bunun için, Atatürk'ün Türkiye'de ve Türkler için yaptıklarının anlamı, Türkiye sınırlarını çok aşar..." ¹¹.

Sonuç olarak, Ulu Önder Atatürk'ün bir değerlendirmesi ile, yazımı noktalayacağım: "... Amasya, İnkılâp ve Cumhuriyet Tarihinde daima önemini koruyacak seçkin bir yer almıştır..." ¹².

¹⁰ David Hotham, *The Turks*, London, 1978, p. 23.

¹¹ Prof. Dr. S. A. H. Haqqi, *Turkey-Atatürk, and India*, Ankara, 1985, p. 8.

¹² Atatürk, 24 Eylül 1924 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesi.